

Tekst: Nik de Vries
Foto's: Ellie de Vries

Mensen

“Antonius-drieluik even intrigerend als de Tuin der Lusten”

Een fantastisch boek over het Antonius-drieluik van Jheronimus Bosch. Tien verkenningen in de Tuin der Lusten. Bijna vijftig jaar studie van de grote Bossche schilder. Tijd om nader kennis te maken met Eric De Bruyn.

Eric De Bruyn voor Antonius-drieluik. (foto: Henk van Esch)

“Ik geniet ervan eindnoten te maken. Ik lees ze ook altijd bij anderen.” Het is Eric De Bruyn ten voeten uit. Hij is een van die mensen die een boek helemaal, van kaft tot kaft, lezen. Zo las hij in bijna vijftig jaar zo’n beetje alles wat er over Jheronimus Bosch gepubliceerd is, tenminste als het de moeite waard was om te lezen. En die enorme kennis heeft hij nu in een groot en groots boek gegoten: *Al het vernuft van de duivel. Jheronimus Bosch’ Antonius-drieluik*.

Het begin

Eric De Bruyn gaat na zijn middelbare school Nederlandse literatuur en cultuur aan de UFSIA in Antwerpen studeren. We schrijven 1973. Een van de onderwerpen is middeleeuwse schilderkunst, onder meer Jheronimus Bosch. De Bruyn is meteen gegrepen door diens wonderlijke wereld. Voor zijn verjaardag krijgt hij van zijn moeder drie boeken, waaronder Walter S. Gibsons *Hieronymus Bosch* (Londen 1973). Hij raakt hierdoor meer en meer gefascineerd door het werk van Bosch.

Een bezoek aan het Evoluon in 1976 brengt Eric De Bruyn opnieuw in contact met de schilder. “In de entree hing een levensgrote reproductie van de Boommens uit het rechter binnenluik van de Tuin der Lusten van Bosch. Ik heb daar met een Engelse vriendin zeker twintig minuten naar staan kijken. Dat heeft iets speciaals in mijn onderbewustzijn losgemaakt.”

Wat later, in 1979, koopt hij het grote werk van Dirk Bax, *Hieronymus Bosch – His Picture Writing Deciphered*. Het werk van Bosch wordt hierin in vruchtbaar verband gebracht met Middelnederlandse literatuur en dat had Eric De Bruyn nu juist als specialisme gekozen. Waarom dat specialisme? “Dat lag aan een enthousiaste hoogleraar, professor Lieven Rens...”

“En dan blijf je lezen en lezen en daar komt steeds maar meer bij. En dan ontdek je zelf dingen die nog nooit iemand gezien heeft en daar moet je dan iets mee doen.”

Eind jaren 1980 komt hij in contact met een van de grote Bosch-deskundigen, Paul Vandenbroeck, die net een boek over Bosch had gepubliceerd. Deze spoort Eric De Bruyn aan om verder te gaan met Bosch en de Middelnederlandse literatuur. Maar eerst wordt er in 1990 getrouwd. Een jaar later wordt een

dochter geboren. En dan, in de euforie van huwelijk en geboorte, is er tijd voor zijn doctoraatonderzoek. Negen jaar later, in 2000, promoveert Eric De Bruyn tot doctor bij prof. Jozef Janssens aan de KU Brussel. Zijn proefschrift komt ook uit als leeseditie: *De vergeten beeldentaal van Jheronimus Bosch – De symboliek van de Hooiwagen-triptiek en de Rotterdamse Marskramertondo verklaard vanuit Middelnederlandse teksten*. “Ik ben een dwerg op de schouders van Dirk Bax. Ik zie meer, omdat ik op zijn schouders zat,” aldus Eric De Bruyn.

“Leraartje uit Antwerpen”

Het leraartje uit Antwerpen (zijn formulering) komt met nieuwe ideeën. Daarmee zou hij een academische carrière hebben kunnen maken: “Ik heb in 2000, ik was toen 45, mijn visitekaartje afgeleverd, maar ik denk dat ik al wat te oud was om nog in het universitaire wereldje binnen te rollen en bovendien, was ik daar gelukkiger geworden? Je moet daar bijvoorbeeld constant publiceren, ook als je niet meteen iets te vertellen hebt. Ik zou dan zeggen: zwijg in zo’n geval. Bovendien voelde ik me best thuis op de middelbare school waar ik doceerde. Omdat ik daar ook leerling was geweest, kende ik er als leraar elk hoekje en gaatje. Mijn vrouw denkt daar anders over: als het aan haar had gelegen, had ik over de hele wereld moeten solliciteren.” En zo blijft hij vanuit een mooie baan en vanuit huis doorgaan met het bestuderen van de wondere wereld van Jheronimus Bosch. Zijn denkbeelden en vondsten deelt hij door middel van boeken en artikelen. En zo wordt het ‘leraartje uit Antwerpen’ een zeer gewaardeerde Bosch-kenner.

“Wat zou Antonius ervan gedacht hebben?” oppert hij schalks. “Hij zou mij zeker gelijk hebben gegeven, want hij was de bescheidenheid zelve, wars van wereldse ijdelheden. Niet dat ik altijd een volleerde Antonius was en ben, want je hebt onvermijdelijk een beetje arrogantie nodig als je met eigen ideeën naar buiten wenst te komen!” En die uitspraak typeert Eric De Bruyn ten voeten uit.

En nu hij gepensioneerd is, heeft hij alleen maar meer tijd voor zijn studie van Bosch. Zou na zijn grote werk over Antonius ook de Tuin der Lusten verder aangepakt kunnen worden? Zijn tien verkenningen in de Tuin, zoals verschenen in Bossche Kringen, geven een aanzet, maar voorlopig ook niet meer dan dat.

Rondleiding met Eric De Bruyn. (foto: Henk van Esch)

Antonius en de Tuin

“Bosch heeft iets dat ons nog altijd aanspreekt. Zoals hij Antonius en duivels schildert: tijdgenoten doen dat ook, maar niemand raakt de kern zoals hij. Met mijn vrouw heb ik rondgereisd in Duitsland op zoek naar andere Antonius-schilderijen. Veel hebben we gezien, maar Bosch steekt er met kop en schouders bovenuit. Niet voor niets hebben de tentoonstellingen in 2016 in 's-Hertogenbosch en Madrid samen meer dan een miljoen bezoekers getrokken.”

De Bruyn prijst de grote kwaliteit van Jheronimus Bosch. Hij vindt het Antonius-drieluik even intrigerend en zelfs aantrekkelijker dan de Tuin der Lusten. “Stilistisch bevindt Bosch zich met de Antonius op het hoogtepunt van zijn creativiteitscurve en inhoudelijk zit het drieluik perfect in elkaar. Ik begrijp Antonius beter dan de Tuin: van Antonius denk ik dat ik 90% snap, de Tuin snap ik maar voor 60%. Toch: wie met Bosch bezig is, kan niet om de Tuin der Lusten heen.” Hij vindt dat Bosch de Tuin wel iets toegankelijker had kunnen maken, maar misschien had dat te maken met de opdrachtgever(s). Terwijl Antonius met veel moeite goeddeels te begrijpen is, ligt dat veel lastiger bij de Tuin. Hij geeft een voorbeeld: de twee behaarde personen rechts onderaan op het middenpaneel. Bax stelde dat het Adam en Eva zijn. De laatste jaren komt daar een ‘ommekeer’ in. Is de over heel haar lijf blond behaarde vrouw wel een vrouw? Misschien is het een androgyn persoon. Alleen: wie is dat dan? Waarom heeft die figuur een appel in de hand? Waarom is die figuur over het hele lijf behaard? Waarom wordt ernaar gewezen? “Vermoedelijk heeft Reindert Falkenburg gelijk met zijn stelling dat het een *conversation piece* is, een stuk waarover gepraat kon worden, het was de

bedoeling erover te discussiëren. Bosch heeft het ons niet makkelijk gemaakt. Maar dat maakt het wel leuk, je blijft puzzelen.”

“Op de tentoonstelling rond Bosch in Boedapest, in 2022, hing een prachtige kopie van de Tuin. Deze is beter bewaard dan het origineel en erg mooi. Als je naar deze kopie kijkt en je richt je op de behaarde personen, dan is het onduidelijk of een van de twee een vrouw is: borsten zijn absoluut niet te zien. Bosch en de kopiist hadden duidelijker borsten kunnen schilderen, zodat het voor de kijker helderder was geweest.”

Je poneert een stelling en daar gaan anderen dan tegenin en zo krijg je discussie. Dat is typisch wetenschappelijk bedrijf.

“Toen ik twaalf jaar was, werd ik gefascineerd door de piramides van Egypte. Ik wilde egyptoloog worden. Maar ja, twaalf jaar, ik ben blij dat ik het niet gedaan heb, want dan zat ik nu met een borsteltje in het zand van Egypte te zoeken.” En dan meteen: “Maar misschien is het bezig zijn met Bosch ook wel zoeken met een borsteltje.”

Bosch heeft iets dat ons nog altijd aanspreekt.

Heeft Bosch zijn schilderijen overigens zelf titels gegeven? “Niet echt, en de titel Tuin der Lusten dateert van rond 1900. Soms liggen de titels wel voor de hand: Ecce Homo toont echt de Mens (Christus), de Hooiwagen is een hooiwagen (een Spaanse bron uit de zestiende eeuw noemt het schilderij al zo), en de Verzoeking van Antonius, daar kun je niet omheen.”

Middeleeuwse bril

Eric De Bruyn blijft erop hameren: “Naar het werk van Bosch moeten we kijken met een middeleeuwse bril om het te kunnen begrijpen. Dan zien we dingen die we vijfhonderd jaar later niet meer zien.” En dat betekent, dat we bronnen moeten raadplegen die voor middeleeuwers ‘beschikbaar’ waren. Zo wordt het erg specia-

listisch werk: je moet Middelnederlands kunnen lezen, maar vooral ook Latijn. Dat was de taal waarin veel geschriften zijn overgeleverd. “Middeleeuws Latijn is Kerklatin, potjeslatin, en is relatief makkelijk. Gelukkig haalde ik in het middelbaar goede cijfers voor Grieks en Latijn,” verzucht Eric De Bruyn, die overigens ook Engels, Frans, Duits en Spaans en een beetje Italiaans en Russisch beheerst. “Mijn collega’s op school zeiden dat ik 75 talen en 44 dialecten beheers. Als grapje en bij wijze van spreken natuurlijk.”

In de loop van tientallen jaren heeft hij die bronnen opgespoord, gelezen en bestudeerd. “Mijn boek over het Antonius-drieluik bevat veertig bladzijden met bronnen. Wat de bron(nen) van de Tuin der Lusten is (zijn) geweest, weten we nog niet. Sinds mijn proefschrift van 2000 heb ik een steeds grotere database rond topische beeldspraak opgebouwd, die ook terug te vinden is op de website www.jeroenboschplaza.com. Voor het middenpaneel van de Tuin der Lusten moet je vooral zoeken in erotische teksten. Een voorbeeld daarvan is *Les cent nouvelles nouvelles*, verhalen die verteld werden aan het hof van Filips de Goede. Deze verzameling wordt ook wel de Bourgondische Decamerone genoemd, verhalen vol erotiek. Het is een schatkamer voor je onderzoek naar de Tuin. De verhalen bevatten veel erotische beeldspraak, met heel wat metaforen dus maar nooit pornotaal. En die beeldspraak zie je terug bij Bosch.” Bosch moet een geleerde mens zijn geweest: hij heeft zelf veel gelezen en begrepen. “Er zijn echter moderne auteurs die achter Bosch meer eruditie vermoeden dan plausibel is. Bosch zou dan bij wijze van spreken tachtig jaar universiteit moeten hebben gevolgd. De boeken van sommige Bosch-auteurs zijn haast oninneembare burchten van geleerdheid. Zo was Bosch zeker niet. Hij schilderde voor mensen die wat gestudeerd hadden, maar het waren geen Einsteins en Bosch zelf zeker ook niet.”

Stijl en inhoud

“Ik ben geen kunsthistoricus, dus ik mag geen uitspraken doen over stijl en dergelijke. Ik mag praten over de inhoud, maar ik heb natuurlijk wel mijn ideeën over de stijl. Over kwaliteit hoef je niet te discussiëren: Bosch steekt met kop en schouders uit boven tijdgenoten, die komen vaak nog niet tot aan de enkels van Bosch. Zijn navolgers zijn niet langer eredivisie.”

Tijdens presentatie boek.

“Naakten waren wel niet Bosch zijn forte, zijn sterke punten waren branden en duivels. Daarin is hij onnavolgbaar. Vergelijk Bosch zijn branden maar eens met de beelden van de bosbranden van nu: die zijn Boschiaans. Bosch heeft branden gezien: de stadsbrand van 1463, de dorpen die de Geldersen in brand staken en die je vanop de Bossche stadsmuren kon bekijken. Vooral 's nachts moet dat indruk gemaakt hebben.”

We praten nog even over de auteur (Fritz Koreny) die beweert dat er twee schilders aan het werk zijn geweest op veel werken van Bosch: een rechtshandige en een linkshandige. “Ik ben zelf linkshandig, maar sommige dingen doe ik met mijn rechterhand. Dat zou bij Bosch ook zo geweest kunnen zijn, maar het staat inderdaad vast dat Bosch medewerkers had in zijn atelier” vertelt Eric De Bruyn.

En zo blijft hij aan het zoeken en studeren: “Ik heb thuis een stapel boeken over Bosch die ik nog niet gelezen en verwerkt heb. Dat moet allemaal nog gebeuren.” Uiteindelijk zegt Eric De Bruyn: “Je kunt alleen maar *proberen* te begrijpen.” Zou hij de Antonius ooit voor 100% begrijpen? Maar 100% bewijzen krijg je nooit, zoals Eric De Bruyn weet. En de Tuin, hoe zit het daarmee?

Extra

Tot slot verzucht Eric De Bruyn: “Ik blijf kritisch voor mezelf. Ik stel mezelf vragen, bijvoorbeeld: wat kan ik doen met die tien afleveringen over de Tuin der Lusten in Bossche Kringen? Het is merkwaardig dat ik op die tien stukken 0,0 inhoudelijke reacties heb gehad. Ik ben al jaren bezig met een boek over de Tuin der Lusten en concentreer me nu al een tijd op het linker binnenluik.

In verband met het middenpaneel zou ik natuurlijk graag ergens in een laatmiddeleeuwse tekst de ultieme vondst doen: dat is het, zo zit het!”

Eric De Bruyn is niet stil blijven zitten na het inleveren van zijn boek over Antonius. Dat zou aanvankelijk in 2019 gepubliceerd worden, maar daar kwam corona tussen. Sinds die tijd heeft hij nieuwe details ontdekt, maar die veranderen niets aan het grote concept van zijn boek.

Hij haalt een voorbeeld aan. “Op het linker binnen-luk zien we een duivels monster, half sprinkhaan, half schorpioen, met een toren op zijn rug. Volgens Bax betekent dit de hebzucht van de geestelijkheid (zie de kerktoren). Nu heb ik via Kuijers boek over de geschiedenis van 's-Hertogenbosch een brief ontdekt uit 1493 van de hertog van Gelre. Deze beklaagt zich over de Brabanders die zijn land plunderen. Hij vergelijkt hen met sprinkhanen. Dit zou een mooie aanvulling kunnen geweest zijn in mijn boek.”

Tot slot spreekt hij de hoop uit dat mensen het aangenaam zullen vinden om zijn boek te lezen. Daarom heeft hij onnodige geleerdheid vermeden en bijvoorbeeld elk Latijns citaat vertaald. Dat Latijnse citaat staat dan wel in een voetnoot, zodat iedereen de correctheid ervan kan controleren.

Het boek *Al het vernuft van de duivel – Jheronimus Bosch' Antonius-drieluik* van Eric De Bruyn is uitgegeven door het Jheronimus Bosch Art Center en aldaar te koop. Het rijk geïllustreerde boek telt 302 pagina's op groot formaat en kost € 39,95.

In het volgende nummer van Bossche Kringen kunt u een uitgebreide bespreking van het boek lezen. B

Rectificatie

In het vorige nummer staat in het artikel over Het Kleine Monument een storende fout. Op pagina 33 staat Leo Bos. Dat moet zijn : Leo Vos. B

Nieuws

Een middag met Gerton Heijne

In het meinumner van Bossche Kringen hebt u het verhaal kunnen lezen over Kees Heijne, geschreven door diens kleinzoon Gerton.

Gerton Heijne treedt op 1 oktober op in de Aziijnfabriek. Hij vertelt en zingt dan over het leven van zijn grootvader.

Bosschenaar Kees Heijne was in het eerste kwart van de twintigste eeuw een succesvolle karakter-

humorist. Hij trad veel op in Noord-Brabant, maar ook daarbuiten. Recensies waren enthousiast. Hij ontving geregeld prijzen tijdens regionale, landelijke en zelfs internationale wedstrijden.

Kees Heijne schreef meer dan vijfenveertig voordrachten, zowel de tekst als de muziek. Kleinzoon Gerton heeft ongeveer de helft ervan teruggevonden. Enkele daarvan vormen de rode draad in het levensverhaal, dat hij gaat vertellen en zingen.

Hij wordt daarbij begeleid door Tineke Mulders op piano. Els Heijne, Rian Heijne en Bram Bouwens zingen mee.

De middag vindt plaats op 1 oktober in de Aziijnfabriek aan de Triniteitstraat in 's-Hertogenbosch. Aanvang is 14.45 uur, deuren gaan open om 14.00 uur. Entree is € 9,50. Tickets zijn te bestellen via <https://podiumaziijnfabriek.nl/event/de-bekroonde-komiek/> B

